

Emanuel Rádł
Válka Čechů s Němci



Ondřej Dušek

Seminární práce
Česká literatura 19. století v německém kontextu

2008

Obsah

| | | |
|----------|--|-----------|
| 1 | Úvod – Češi a Němci | 2 |
| 2 | Emanuel Rádl | 2 |
| 2.1 | Život | 2 |
| 2.2 | Filosofie | 3 |
| 3 | Válka Čechů s Němci | 3 |
| 3.1 | Historie a „národ“ | 3 |
| 3.2 | Národ a demokracie | 5 |
| 3.3 | Kritika soudobého stavu problému | 6 |
| 4 | Závěr | 8 |
| 4.1 | Reakce | 8 |
| 4.2 | Komentář | 9 |
| | Literatura | 10 |

1 Úvod – Češi a Němci

Otázka vztahu těchto dvou středoevropských etnik existuje už od nepaměti; v předminulém a minulém století byly na toto téma vedeny spory jak učené, tak nešťastně násilné. Od doby, kdy český biolog a filosof Emanuel Rádl napsal svůj spis *Válka Čechů s Němci*, uplyne letos už 80 let. Přesto je tento problém vztahu národu, ale i problém nacionalismu obecně stále aktuální. Dá se pravděpodobně říct, že stav se od té doby zlepšil, ale ve vztahu k Rádlovým myšlenkám by vývoj bylo možno hodnotit spíše jako stagnaci, než uvědomělé spění k jasnému cíli – neexistuje žádný aktuálně vyostřený národnostní konflikt na politické scéně, nicméně nacionalismus ani z Čech, ani z Německa nezmizel. Právě proto tato kniha má i dnes nejen historický význam; autorovy ideje, včetně těch, které se vážou k celkovému pojetí česko-německých dějin, stále znějí současně. Rád bych tedy nastínil několik hlavních otázek, kterými se dílo zabývá, i k nim zaujímaný postoj.

2 Emanuel Rádl

2.1 Život

Emanuel Rádl se narodil roku 1873 v Pyšelech, nedaleko od Prahy. Po studiu na gymnáziu a krátkém pobytu v augustiniánském klášteře, kde vešel s katolickým učením ve spor (viz [5]; později konvertoval k protestantismu) se rozhodl pro studia přírodních věd, tehdy ještě na Filosofické fakultě UK v Praze. Jeho hlavním zájmem byly smyslové orgány živočichů, ale i dějiny biologických vývojových teorií, kde se k filosofii dostával. V předválečné době působil jako gymnaziální učitel a později i vědecký pracovník FF UK. Krátce po první světové válce je právě zde jmenován profesorem. Po rozdělení pražské filosofie dále působil na Přírodovědecké fakultě.

Rádlůva činnost ovšem rozhodně nezahrnuje jen biologii – byl aktivní i jako filosof a teolog a ve svých četných pracích se vyjadřoval i k soudobé politické situaci (proti politikaření se ovšem vždy vyhrazoval). Svou orientací se hlásil k odkazu T. G. Masaryka a k umírněné levici, ale mnohými myšlenkami se s nimi rozcházel. V roce 1922 podnikl cestu kolem světa za účelem seznámení se s východní filosofií (viz např. [3]); účastnil se nejrůznějších dobročinných občanských aktivit (YMCA, Čs. liga pro lidská práva).

V polovině třicátých let Rádl těžce onemocněl, což mu znemožnilo veřejnou činnost, takže se stáhl do ústraní a v dalších letech vydal už jen jeden spis. Zemřel uprostřed druhé světové války v roce 1942.

2.2 Filosofie

Rádl jako filosof je postava v době první republiky rozhodně výjimečná, i celkově je hodnocen jako jeden z nejvýznamnějších českých myslitelů (viz např. doslov L. Hejdánka k [1]). Podle náboženského založení i toho, že aktivně podporoval myšlenky T. G. Masaryka a snažil se o jejich konkrétní aplikace (ač s některými idejemi ne vždy souhlasil; dá se říct, že je překonával), je možno ho zařadit mezi představitele českého protestantismu (podle [4]). Svým postojem k filosofii, filosofování a tím i k životu vůbec byl nepochybně velmi originální – stavěl se za praktický přístup, komunikaci s okolním světem a vědomí odpovědnosti za něj; vystupoval proti abstraktnímu bádání od světa úplně oddělenému.

Stejně jako Masaryk bojoval proti hlavně na konci 19. století prominentnímu směru pozitivismu, kterému šlo hlavně o suchý, objektivní popis světa. Rádl proti tomu staví snahu o porozumění, interpretaci, a to i za cenu jisté subjektivity. Takto se vyjadřuje jak ve svých postojích k filosofii, tak k výkladu dějin, což je i otázka jeho spisu o Čechách a Němcích. Problém vidí i v pojetí člověka jako produktu přírody, které přetrvávalo od romantismu a svým způsobem už od renesance (kritizuje např. Descarta). Lidská bytost podle Rádla z přírody nevyplývá, ani s ní nesplývá (více viz [3]) – na první místo klade morálku, zákonnost, podle odkazu antických a pozdějších anglických filosofů. Příčiny společenských problémů své doby vidí právě ve z renesance pramenícím liberalismu a individualismu, kterému i v duchu své protestantské víry nadřazuje zákonnost, mravnost, humanitu a sympatii k bližnímu.

V tomto duchu Rádl sepsal většinu svých prací, *Dějiny vývojových teorií v biologii* počínaje, úvahami o své cestě *Západ a východ* a výrazně interpretujícími *Dějiny filosofie* pokračuje a posledním spisem *Útěcha z filosofie* konče. Je také nutno zmínit jeho brožuru *O smyslu českých dějin*, kterou se roku 1925 zapojil do již od konce předešlého století trvajících sporu o výklad národní historie, kde se taktéž staví spíše na stranu Masarykovu, proti Gollově škole a pozitivistické historiografii. Jejím pokračováním a rozšířením je právě kniha *Češi a Němci*.

3 Válka Čechů s Němci

3.1 Historie a „národ“

V prvních dvou částech svého spisu se Rádl vrací do starší české historie a vybírá si dva problémy, které jsou tradičně (hlavně od Palackého) interpretovány jako konflikt dvou nesmiřitelných živlů, českého a německého, a právě na nich argumentuje proti nacionalistickému pojetí naší historie.

První událostí, kterou popisuje, je příchod věrozvěstů Cyrila a Metoděje na Velkou Moravu v 9. století, jejich pobyt a působení. Tradičně toto historikové od 19. stol. vykládají

jako boj Slovanů proti Germánům a dobu rozkvětu našeho národa (a pokud si dobře pamatují na základní školu, jejich myšlenky přežívají dodnes). Proti tomu Rádl argumentuje tím, že pojem „národ“ v 9. století v té podobě, jak jej známe dnes, rozhodně neexistoval a navíc oba misionáři nebyli Slované, ale Řekové; pro své působení měli také povolení od „germánského“ papeže. Konflikt tak dostává naprosto jiný smysl – jako spor konfesí: západní, latinské, katolické proti východní, byzantské, pravoslavné. A racionálně církve katolické, která nakonec zvítězila, hodnotí výše než mystiku církve ortodoxní. K tomu také přidává boj o moc mezi biskupy, samozřejmě i nepřímou snahu cizích knížat o získání vlivu a na druhé straně moravský cíl nezávislosti – to ovšem s pojmem národa nic společného nemá.

„Nacionální“ výklad tohoto sporu připisuje hlavně Palackému, jehož myšlenky o národu jako přírodní síle vycházejí z filosofie německého romantismu, hlavně Herdera a jeho žáka Fichta. Vytýká mu také liberalismus, který křiví pohled na víru, díky čemuž se ústřední téma – spor dvou druhů křesťanství – ztrácí.

„... pro něho (Palackého) hlavní byla náhodná a politická věc, že to byli Němci, kteří kázali evangelium, a vedlejší byl obsah kázání.“ [1, s. 41]

V podobném duchu se Rádl staví i k druhému problému českých dějin – sporu o Dekret kutnohorský, který svým způsobem „znacionalizoval“ Pražskou universitu. Vysvětluje univerzitní spolky „národů“, které měly se skutečnými národy málo společného, takže ač v Praze studovali žáci z mnoha různých krajin, takové spolky byly pouze čtyři. Když ten český dostal pro rozhodování 3 hlasy a zbylé jen jeden, nestalo se tak kvůli obraně českého národa proti Němcům. Šlo hlavně o teologické rozepře, konflikt mezi zastánci teorie nominalismu a realismu a souhlas či nesouhlas s Wycliffeovými spisy, který se nakonec zvrhl v malicherné rozepře a zvítězila lidská xenofobie – odpor k „cizákům“. V tom ale podle Rádlu nelze hledat ani odpor výslovně k Němcům, a to i bez ohledu na německou nejednotnost, kdy Sas a Bavor si byli stejně cizí jako Čech a Sas, ani něco jako souboj českého a německého jazyka. Svou teorii dokládá i tím, že rektor ani po vydání onoho dekretu nepřísahal při iniciaci národu, nýbrž vlasti a králi.

Jako nešťastnou už v této době vidí skutečnost, že k asimilaci německého etnika v našich zemích nedocházelo a mezi oběma skupinami trvala jistá vzájemná rezervovanost; problémem byl zřejmě slabý panovník, který své poddané nebyl schopen sjednotit. V pozdějších dobách toto přetrvává a úpadek zažívají obě kultury; dobu protireformace a osvícenství chápe jako dobu kosmopolitismu, kdy jedině, proti čemu se Čechevové bouří, jsou právě kosmopolité, kteří lid přezírají (a opět tedy ne Němci). Vytvoření národa v našem dnešním smyslu nebylo možné až do doby habsburského absolutismu, vždy předtím byla společnost rozdělena na „kasty“, tehdy vznikl jednolitý „lid“. Habsburské obnovené zřízení zemské vykládá jako svého způsobu demokratizaci, rovnoprávnost, naproti tomu Balbínovu rozpravu na obranu jazyka jako výraz instinktivní nechuti k „cizákům“ (více viz [1, s. 107-9]).

Další Habsburské kroky, které většina historiků chápe jako útok na český národ, považuje Rádl za pokus o „sjednocení“, povznesení se nad lokální zvláštnosti, jimiž je i jazyk. Tedy podle všeho šlo ze strany panovníka o čistý pragmatismus. Ukazuje, že až do druhé poloviny 19. stol., kdy mezi oběma etniky převládly Herderovy a Fichteovy ideje, byl i pojem „vlastenectví“ chápán ve smyslu zemského patriotismu, tedy čeští Čechové i Němci byli na stejné straně proti centralismu, proti nadvládě z Vídně.

„Po roce 1848 bohemismus rychle mizel; rychleji u Čechů než u Němců . . . pod vlivem Herderovým a Fichteovým se vzrážalo pojetí sociálně historické: národ je produktem přírody a jazyk je jeho hlavním znakem. Toto pojetí rozdělilo obyvatelstvo české na dva „národy“, Čechy a Němce.“ [1, s. 112]

3.2 Národ a demokracie

Střední část knihy je věnována definici právě pojmu *národ* a pojmu *demokracie*. Rádl zde polemizuje i se svým duchovním předchůdcem Masarykem – kritizuje jeho názor na stát jako cíl lidského zájmu a propaguje své životní postoje: lidský život je důležitější než stát, stát není hlavním projevem lidské činnosti. Pro stát, respektive stát demokratický, předvádí tři různá pojetí:

1. *Organické:*

Tady se jedná právě o ideologii romantismu, kterou přebrala i většina českých historiků a politiků. Má svůj původ paradoxně v Německu, duchovními otci jsou již zmiňovaný Herder a Fichte. České a německé vlastenectví má tedy společný základ. Jde v něm o stát jako výtvar národa, jako prostředek k osvobození národa. Nedává ovšem žádnou svobodu jednotlivci, jemuž je stát až absolutisticky nadřazen, což vede k utiskování menšin, nebo dokonce až k fašismu. Této ideologii klade Rádl za vinu fakt, že v Rakouské monarchii se z české strany nevyvinula žádná loajálnost k panovníkovi (viz [1, s. 135]).

2. *Většinové:*

Stát je viděn jako součet všech jeho obyvatel, rozhodování se děje na základě hlasování a názoru většiny, takže opět nutně dochází k útisku menšin. Nejsou tak vůbec respektovány odlišnosti lidí, což je chyba ideologií komunismu a také příčina jejich krize ve 20. letech.

3. *Smluvní:*

Smluvní chápání státu se Rádlovi zamlouvá nejvíce. Stát je tu vytvořen na základě dohody, z původních privilegií obyvatel a za účelem spravedlnosti. Lidé se takto dohodnou, protože uznávají, že život bez zákonnosti a organizace není možný. Chce,

aby toto bylo vykládáno ve smyslu duchovním a mravním, nikoliv jako zákonnost hospodářská. Lidská práva potom mají větší váhu než stát, a je třeba respektovat i práva kolektivní (tedy i práva jazykových menšin).

V souvislosti se státem vymezuje i pojem *národ*, oproti pojmu *kmen*. Slovo *kmen* má význam víceméně jednoznačný – sjednocení skupiny lidí podle oblasti, kterou obývají, případně podle jejich nejvyššího vůdce; s druhým výrazem je však situace složitější. Vymezují se dvě různá chápání:

1. východní

První význam je právě ten, který má v sobě zakořeněný většina dnešních Čechů. Pramení v Rádlem již několikrát zmiňované romantické filosofii Herderově a Fichteově. Národ tu vypadá jako uvědomělý *kmen*, spojený biologicky a instinktivně. Stát je pak vyvrcholením *kmene* a *potažmo* rodiny. Takto jej definoval Herder, navíc idealizoval konkrétně národ slovanský. Jeho žák na něj navázal, když biologické, příbuzenské spojení nahradil spojením jazykovým. Stejně se vyjadřoval i Schlegel. Jejich filosofie si však zaslouží kritiku, protože podporuje nenávisť k přistěhovalcům a cizím vůbec.

2. západní

Jiné – a podle Rádla lepší – chápání tohoto pojmu je lid, který se sjednotí pod jedinou ústavou. Tedy národ ve smyslu čistě politickém, organizovaném, rozumovém. To je něco vyššího než pouhý cit příbuzenství, a má to blíž i k Rádlovým ideálům zákonnosti, zbožnosti a mravnosti.

Podle druhého pojetí národa by Češi i Němci na českém území byli jeden národ. Rádl ovšem musí konstatovat, že v důsledku neschopnosti vlády tomu tak není – zákonnost zatím nepřekonává kmenové antipatie. K tomu pak dodává:

„Je naším úkolem pro budoucnost, překonat kmenové citění ideou politického národa, jehož členy budou Češi jako Němci a jako Slováci i Maďaři. Tu tedy národ je ideálem, úkolem, programem; národ není, ale má být, a k němu je třeba materiál tohoto světa povznést.“ [1, s. 169n]

3.3 Kritika soudobého stavu problému

Již v sekci o národu Rádl kritizuje stav společnosti dvacátých let. Poukazuje na pojem *autonomie* – Čechy na rakouských panovnících dlouhá léta žádaný cíl, nyní opuštěný ve prospěch centralismu, kdy se podobné tužby Němců ignorují. Chtěl by uplatnění této zásady:

„... dávejte národnostem, co je jejich, a státu, co patří státu.“ [1, s. 160]

Za práva národností, nejen Němců, ale i Maďarů, se zasazuje v celém závěru práce. Poukazuje na nesmyslnost doktríny o národě československém jako sjednocení Čechů a Slováků (a jejich označení jako jediných „státotvorných“ elementů), když fakticky jde o dvě úplně různá etnika; není proto logické, aby dva národy měly jeden národní stát. Byl-li by stát mnohonárodnostní, je nutné abstrahovat slovo „Čechoslovák“ o stupeň výše a vztáhnout ho (spolu se všemi právy) i na Němce a Maďary.

Dále Rádl ukazuje mnoho dosti pochybných praktik, kterými byla práva národnostních menšin v ČSR utiskována. Šlo např. o práce tzv. obranných jednot, které různými machinacemi dosahovaly např. zavírání německých škol a otevírání českých na jejich místech; nebo pozemkovou reformu, kdy půda byla rozdělována jednoznačně ve prospěch českého etnika, a to mnohdy na základě protekce. Podobně se děje při „kouzlech“ se statistikami menšin, případně při potlačování německých názvů měst (z dnešního pohledu je zajímavá předpověď, která nepředpokládá, že české názvy měst jako Děčín nebo České Budějovice se ujmou).

Vyslovuje se i proti praktikám tehdejšího školství, které doslova „degraduje člověka na občana“, když vychovává děti čistě ve službách potřeb státu, na kterém by zatím mělo být naprosto nezávislé. Vlastenectví zužuje světový rozhled – je třeba lidskosti, mravnosti a pravdy, ne vlastenectví. To ovšem je (bohužel) obecně přijímané, kdežto internacionalismus Masarykův většina nechápe. Kvůli národnostem nespolupracují ani politické strany, které mají ve skutečnosti podobný program.

Poukazuje i na jednotu Němců v Československu s Němci v Německu (za předpokladu, že se nemohou loajálně spojit s ostatními československými etniky do státního národa), a svým způsobem předznamenává druhou světovou válku (viz [1, s. 217], už v roce 1928!, tedy tato, a mnohem závažnější, předpověď se ukázala jako velmi jasnozřivá). Dále dodává, že „zhoubný německý vliv“ na Čechy vždy přišel přímo z Německa a čeští Němci v tomto nemají žádnou negativní roli. Národní rovnoprávnost hájí i argumentem, který se vztahuje k historii – na konci 19. století totiž byla právě rovnoprávnost hlavním heslem českých politických stran. Nyní ji požadují Němci a Češi je ignorují, případně svou rétorikou spíše zastrášují a vyhrazují se proti nim.

Vyjadřuje se i k problému jazyka – a brání němčinu. Němčina je v Evropě na rozdíl od češtiny jazyk internacionální a na rozdíl od angličtiny a francouzštiny se jím lze běžně v ČSR domluvit. Naprosto absurdně potom vypadá fakt, že oficiálně je ignorovaná, německé nápisy zakázané a mezinárodní popisy v angličtině a francouzštině. Na úřadech je spíše trpěna a ve státních podnicích (pošty apod.) zakázaná – jazykový zákon je nacionalistický a je třeba ho změnit. Absurditou je i „jazyk československý“, který ve skutečnosti neexistuje, ale přesto je zakotven v ústavě.

V závěru své práce se Rádl v souvislosti s tím vyjadřuje k myšlenkám T. G. Masaryka, z jehož myšlenek v mnoha ohledech vychází. V jeho pojetí národa a státu vyzdvihuje posun od „živelného“ východního chápání k pojmu zákonnému, západnímu. V prezidentově interpretaci dějin také příznivě hodnotí snahu vyzdvihovat pojmy obecně lidské, internacionální; nicméně konstatuje, že i Masaryk je příliš zaujat německou filosofií – Herderem, Kantem a romantismem, staví svoji demokracii na humanitě a dobrozdání panovníka, nikoliv na smlouvě nebo lidských právech.

Oceňuje i Masarykovu národní smířlivost a vstřícnost k Němcům, ale princip, na kterém je tato vstřícnost postavena (opět dobrozdání) je chybná. Prezident totiž ostatním etnikům slibuje účast na správě, ale ne na vytváření státu; je zřejmý i jeho posun k nacionalismu pod vlivem poválečných nálad. Masaryk ukazuje správným směrem, ale nepřekračuje meze pozitivismu, který sám kritizuje.

4 Závěr

4.1 Reakce

Rádl sám v doslovu přiznává, že nedoufá v pochopení, ale pouze věří, že kult rasy se stane minulostí; řešení tohoto problému rozhodne o budoucnosti Evropy. Jeho spis nezůstal bez povšimnutí, praktický efekt na zlepšení stavu českých Němců ani změnu chápání dějin ve většinové společnosti však bohužel neměl.

„Z hlediska společensko-politického ohlasu se bezesporu jedná dokonce o Rádlův vůbec nejvýznamnější spis, jenž zdaleka přesáhl všechny lokální diskuse a svou silnou působnost si v českém politickém myšlení zachoval až do konce 20. století.“ [2, s. 136n]

Rádlvi byly vytýkány zejména faktické nepřesnosti, jakož i podřizování popisu cíli (viz např. [3, s. 267]), což ukazuje spíše na nepochopení smyslu celé práce ze strany soudobých historiků. Našly se ale i veskrze pozitivní ohlasy, právě již zmiňovaný [3], který kladně hodnotí zejména jeho aktivní přístup k soudobým problémům. [2] cituje i bezprostřední recenzi knihy:

„J. B. Kozák k Rádlově „svou podstatou filosofické“ knize poznamenal: „fakta, na nichž je založena, budou v jednotlivostech s velkým hlukem opravována, ale v celku potichu přiznána.“ [2, s. 142]

I v poválečné době je Rádl jako filosof uznáván (viz [4, 1]) a L. Hejdánek v doslovu ukazuje, jak bylo jeho téma aktuální i při dělení společného československého státu. Už ve dvacátých letech totiž autor poukazoval na ambice Slováků k osamostatnění – na základě scestné nacionální ideologie.

4.2 Komentář

Myšlenky, které filosof ve své knize prezentoval, jsou, jak už jsem poznamenal v úvodu, aktuální i v dnešní době. Přes internacionalismus i fyzické zmizení hranic Českého a Německého státu a velice přátelskou rétoriku politiků obou stran stále existuje mezi oběma národy jisté napětí – a jeho úplné odstranění se jako příliš pravděpodobné nejeví. Pojem „národ“ je zpravidla stále chápán stejně; podle toho většinou vypadá i školní výklad dějepisu (kritika školství sloužícího státu také zdaleka neplatila jen v roce vzniku).

Rádlovy ideály tedy většího praktického uplatnění nedošly, ale přesto, nebo možná právě proto by bylo škoda na ně zapomenout. Přestože i národ chápaný ve smyslu státním může vést k vymezování se vůči cizímu, základní autorova idea, kladoucí zákonnost, pravdu a humánnost nad státní i národní rozbroje, vyznívá velice pozitivně a aktuálně bez ohledu na dobu. A i kdybychom se nedrželi právě jeho interpretace dějin, už sám fakt, že naše dějiny se dají vykládat více způsoby, není zanedbatelný.

Literatura

- [1] Emanuel Rádl: *Válka Čechů s Němci*. Praha: Melantrich, ²1993 (1928).
- [2] Tomáš Hermann: *Emanuel Rádl a české dějepisectví*. Praha: FF UK, 2002.
- [3] Josef L. Hromádka: „Rádlův program“, in: *Česká mysl XXIX* (1933), s. 260-276.
- [4] Jiří Gabriel, Jiří Cetl, Jan Zouhar: *Czech Philosophy in the XXth Century*. Washington, D. C.: PAIDEIA PRESS The Council., 1993.
<http://www.crvp.org/book/Series04/IVA-4/contents.htm>
(27. ledna 2008)
- [5] *Emanuel Rádl (životopis)*. <http://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/radl.html>
(3. prosince 2007)